

Vulgármaterialista hibák, vagy következetes marxista monizmus?

Vita Sipos János: Az anyag és tudat viszonyának dialektikus felfogásához című cikkében kifejtett állásponttal

A marxista filozófiában 1953 óta — különösen pedig 1955-től, nemzetközi szinten és nálunk is, tudományos igényű munkákban, cikkekben és vitákban — jelentkezik és terjed egy álláspont, amely az anyag és tudat viszonyát lételméletre és ismeretelméletre osztja, a tudatot végeredményben anyagnak tartja. Ez az álláspont nyiltabb vagy burkoltabb formában szinte irányzattá vált. Sipos elvtárs álláspontja is ennek egyik megnyilvánulása.

I. A filozófia alapvető kérdése

Sipos elvtárs szerint a materializmust és idealizmust döntően az különbözteti meg egymástól, hogy az anyag és tudat *elvi különbségét* az egyik az anyag, a másik a szellem alapján *tagadja*, és az a filozófia, amelyik ezt az elvi különbséget *elismeri* — *dualista*. Ennek értelmében dualistáknak kell tekinteni azokat, akik „... azzal érvelnek, hogy a mindenség egységes, anyagi természetű, olyan értelemben, hogy a világon nincs más, mint az anyag és annak termékei, az eszmei jelenségek, de ezek nem azonosíthatók az anyaggal. Akárhogy nézzük is a dolgot, ez a szemlélet szükségszerűen a világnézet megkettőzéséhez vezet, anyagi és nem-anyagi jelenségekre. Ez... elkerülhetetlenül magával hozza a tudat kirekesztését az anyagi világból, a tudat „dematerializálását”.¹ Sipos elvtárs szerint ez ellentétben áll a materialista monizmussal, azzal a tétellel, „hogy a világ természetére nézve anyagi” és „kizár mindenféle külön „szellemi” világot...”² Aki „arra a nem-ismeretelméleti kérdésre, hogy természetére nézve mi a tudat... azt válaszolja, hogy... „eszmei” jelenség³ „óhatatlanul *idealizmusba csap át*.”⁴

Sipos elvtárs szerint a filozófiatörténet következetes materialista vonala a tudatot mindig ily módon fogta fel, azaz anyagnak tekintette, és csak a modern szubjektív idealizmus eluralkodása óta vált az anyag és tudat viszonyában az *eredet*, az *elsődlegesség* kérdése a filozófia alapvető kérdésévé. Elítéli azokat, akik Engels-szel együtt azt állítják, hogy az anyag vagy a tudat elsődlegessége „volt mindig a fő kérdés a filozófiai világnézet kidolgozásakor”, holott „Engels...sohasem mondta, hogy a gondolkodás és a lét viszonyának prob-

¹ Sipos János: Az anyag és tudat viszonyának dialektikus felfogásához. Magyar Filozófiai Szemle. 1960. 3. sz. 454. o.

² Uo. 453. o.

³ Uo. 454. o.

⁴ Uo. 455. o.

lémája, mint ilyen, mindenkor a filozófiai harcok homlokterében állt...⁵. A régi materialistáknál „... a gondolkodás és a természet egymáshoz való viszonyának kérdése csak ritkán került előtérbe”⁶.

Ezek Sipos elvtárs tételei. Eljárása lényegében az, hogy a következetes materializmus álláspontját az adott kérdésekben saját álláspontjának megfelelően átértelmezi és ezzel bizonyít. (Részleteiben ezt később kimutatom.) Így Sipos elvtárs tulajdonképpen csak arra kötelez, hogy álláspontját ezekben a kérdésekben a marxizmus klasszikusainak álláspontjával „szembesítsük”, és rámutassunk arra a filozófiai vonalra, amelynek irányába álláspontja eltolódik.

Mit mondanak a marxizmus klasszikusai az anyag és tudat elvi különbségről?

„... a gondolatot anyaginak nevezni annyi, mint hibás lépést tenni a materializmus és idealizmus összekeverése irányában”⁷. „A gondolkodás és az élet (vagy a valóság) közötti lényeges, eltörülhetetlen különbség felismerése a kezdete minden bölcsességnek a gondolkodásban és az életben. Itt csak a megkülönböztetés az igazi egybekapcsolás.”⁸

„... a dolog lényege — az anyag és a szellem, a fizikai és a pszichikai szembéállítása.”⁹

„A *dologilag* valóságos világnak önállósága és a tudat képződmények csoportjától való *különbsége* — ez a filozófia alaptétele” — idézi Lenin Dühringet és az őt jobbról kritizálóktól azt kérdezi:

„Ezért bírálta Dühringet Engels? Nem. Abban, hogy a világ a tudattól függetlenül létezik... Engels teljesen egyetértett Dühringgel, mint minden más materialistával.”¹⁰ (kiem. G. J.) „A tudat sohasem lehet más, mint a tudatos lét.”¹¹ stb.

Sipos elvtárs és a marxizmus klasszikusainak álláspontja között ebben a kérdésben az ellentét teljesen nyilvánvaló. Sipos elvtárs ezeket a megállapításokat nyilvánvalóan ismeri. Mi az oka annak, hogy ezeket a kérdéseket megkerüli? Véleménye szerint a marxizmus klasszikusai filozófiatörténetileg az ismeretelméleti kérdésfeltevések korszakát nyitották meg az anyag és a tudat viszonyára vonatkozólag a materializmusban, és nem beszéltek az anyag-tudat „ontológiai” viszonyáról, amit viszont a korábbi materialisták dolgoztak ki, és amivel Marx, Engels és Lenin egyetértettek. Sipos elvtárs arra vállalkozott, hogy feleleveníti a Marx-előtti materializmus anyag-tudat viszony felfogását és ezzel „kiegészíti”, „teljessé”, „következetessé” teszi a dialektikus és történelmi materializmus felfogását ebben a kérdésben.

Ez a teljesség abban áll — szerinte — hogy az anyag és tudat viszonyának elvileg „két ellentétes oldala”¹² van: „ontológiai és gnoszeológiai” oldala, és „a két oldal” „dialektikus egységben” áll egymással. E „két oldal dialektikájából” csak annyi látható, hogy Sipos elvtárs a Marx-előtti materializmus vulgármaterialista hibáival hozza egységbe a dialektikus materializmus álláspontját a filozófia alapkérdésében. Ez abban áll — amit már idéztem —, hogy

⁵ Uo. 459. o.

⁶ Uo. 458. o.

⁷ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 246. o.

⁸ Lenin : Filozófiai füzetek. Szikra, 1954. 60. o.

⁹ Uo. 47. o.

¹⁰ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 244. o.

¹¹ Marx—Engels : A német ideológia. Szikra, 1952. 9. o.

¹² Sipos János : id. cikk, 462. o.

a tudat „ontológiailag” anyag, ismeretelméletileg képmás. Tehát *a tudatnak két, elvileg ellentétes lényege van, attól függően, hogy milyen szempontból nézzük.*

Ennek a lehetetlenségét maga is érzi, ami kiderül abból, hogy az ismeretelméleti értelemben vett tudatot is anyagnak tekinti, végeredményben: „az anyagmozgás egyik formájaként”¹³ kezeli.

Ha az anyag és a tudat között nincs minőségi különbség, akkor a filozófia alapvető kérdése tartalmát tekintve nem elvi kérdés, mert elvi kérdés csak ott merülhet fel, ahol minőségileg különböző tényezők viszonyáról van szó. Ha a tudat anyag, akkor nem általában, elvileg és minőségileg különbözve áll szemben az anyaggal, hanem csak az anyag többi formájával mint az anyag egy sajátos formája, és így ténylegesen a Sipos elvtárs által feltehető alapkérdés: a tudatnak nevezett anyagforma viszonya az anyag egyéb formáihoz — az anyag viszonya az anyaghoz. *Anyagformák viszonyára* vonatkozóan is vannak elméleti és elvi kérdések, de ezek minőségileg különböznek az anyag és tudat viszonyának elvi kérdésétől, mert a tudat általában az anyagtól különbözik minőségileg, mint annak szubjektív tükörképe, amott pedig az egyes anyagformák nem állnak egymással szemben, mint nem-anyag, hanem mint az anyag különböző minőségű formái. Mivel az anyagformák minőségi különbsége objektív, az anyag és a tudat minőségi különbsége reális, ezek a minőségi különbségek akkor is fennállnak, amikor az ember nem tud ezekről. Az emberi megismerés fejlődése során az ember állítja fel az elvi kérdéseket ezekre a minőségi különbségekre vonatkozóan. Az anyagformák objektív minőségi különbségeire és az anyag-tudat minőségi különbségére vonatkozó elvi kérdések megoldása egymástól elválaszthatatlan, kölcsönösen hatnak egymásra. Az anyagformák minőségi különbségeinek mibenlétére vonatkozó elméleteket általában és elsősorban a konkrét tudományok vetik fel és oldják meg, mivel azok képezik tárgyát, az anyag és a tudat minőségi különbségére vonatkozó elméleteket a filozófia veti fel és oldja meg, mivel tárgykörébe tartozik. Az anyag és a tudat minőségi különbsége egyúttal kölcsönhatás, ezért az anyagra, a tudatra és a kettő viszonyaira vonatkozó elvi kérdések elválaszthatatlanok egymástól, ezek az elvi kérdések is kölcsönhatásban állnak egymással, és megoldásuk mélysége és szélessége, egyiknek vagy a másiknak a megoldása kihátással van a többire. Amikor még az anyagformákra vonatkozó elvi kérdések tisztázatlanok voltak, különösen azokra vonatkozóan, amelyek a tudatot közvetlenül meghatározzák, szükségszerűen felmerül a tudat azonosítása az anyaggal vagy a tudat elszakítása az anyagtól. Egy még sajátos minőségében tudományosan nem ismert anyagformát mint szellemit szembeállították az anyag ismert formáival, vagy ellenkezőleg a szellemit anyaggá, anyagformává nyilvánították, a kétféle minőségű elvi kérdést összekeverték. Az előző esetben az anyagformák közötti viszonyt az anyag-tudat közötti minőségi különbséggel, az utóbbi esetben az anyag-tudat közötti általánosabb, átfogóbb minőségi különbséget az anyagformák közötti minőségi különbséggel azonosították.

Régebben a kérdés összekeverésének oka elsősorban a termelőerők által meghatározott tudományok fejletlensége, az osztálytársadalom uralkodó osztályának osztálykorlátai, ennek az összekeverésnek a mai oka osztálykorlátokban keresendő.

Sipos elvtárs az anyag-tudat minőségi különbségét, elsősorban az „ontológiában”, az anyagformák közötti minőségi különbséggé fokozta le, és ezzel

¹³ Uo. 472. o.

tulajdonképpen összekeverte és ezen az úton elméletileg megsemmisítette a filozófia alapvető kérdését.

Sipos elvtárs a filozófia alapvető kérdésén belül az anyag-tudat azonosságának és különbségének kérdését emeli mindenek fölé, és azt az anyag és tudat azonosságaként oldja meg az anyag alapján. De ha a legfőbb kérdés a kettő közötti azonosság, illetve ellentét, akkor a filozófiai irányok is legfőbb képpen a szerint különülnek két táborra, hogy az anyag-tudatot azonosnak, vagy ellentétesnek fogják-e fel. Ebben az értelemben a filozófia alapvetően egyrészt az anyag-tudat elvi különbségét tagadó szubjektív idealizmusra és vulgármaterializmusra; másrészt objektív idealizmusra és dialektikus materializmusra osztható, és csak ezen belül, ez után és elsősorban az ismeretelméletben — történelmileg pedig lényegében csak az újabb filozófiában — merül fel az elsődlegesség és másodlagosság kérdése, és elvi különbségük alapján a materializmus és idealizmus ellentéte. Nem beszélve arról, hogy ezen az elvi alapon a vulgármaterialista álláspont mint a dialektikus materializmusnál következetesebb álláspont jelenik meg.

A szubjektív idealizmus ellentétes előjellel, ellentétes alapon *ugyanazt* teszi, — amit az anyag-tudat elvi ellentétét tagadó vulgármaterializmus. A szubjektív idealizmus elismeri az anyagot a tudaton belül, és semmi ellenvetést sem tesz, ha az anyagot érzetnek tekintjük. A vulgármaterialista álláspontra is érvényes Lenin megállapítása:

„Ami a materializmust illeti... a felfogás nem abban áll, hogy az érzetet az anyag mozgásából kell levezetni vagy az anyag mozgására visszavezetni, hanem abban, hogy az érzetet a mozgásban levő anyag egyik tulajdonosságának ismerik el. Engels e kérdésben Diderot álláspontján állt.”¹⁴ „... a *következetes* filozófiai tanoknak vagy a természetet, vagy az ember gondolkodását kell elsődlegesnek venniük...”¹⁵ (kiem. G. J.)

Sipos elvtárs következetesen „balról” semmisíti meg ezt a következeteséget.

Ami Sipos elvtársnak azt a felfogását illeti, hogy az anyag és tudat elvi különbsége és elsődlegessége „csak az újabb filozófiával került” „a filozófia homlokterébe”, ez szintén téves. Álláspontját Engels álláspontjának helytelen értelmezésével próbálja igazolni.

Engels azt írja: „minden, de különösen az újabb filozófia alapvető, nagy kérdése a gondolkodás és a lét viszonyának kérdése...”¹⁶

Sipos elvtárs figyelmen kívül hagyja, hogy *minden* filozófia alapvető kérdése, és a „de különösen az újabb filozófia” kiemelést kizárólagossá teszi.

„... az emberi gondolkodás és az anyag viszonyának kérdése a filozófia homlokterébe „csak az újabb filozófiával” került...”¹⁷ A „de különösen”-t „csak”-ra változtatva önkényesen megváltoztatta az engelsi álláspont lényegét.

Engels éppen azt hangsúlyozza, hogy *minden* filozófia alapvető, nagy kérdése a gondolkodás és a lét viszonyának kérdése,

„amelynek egyébként a középkor skolasztikájában is meg volt a maga nagy szerepe... Az egyházzal szemben abban csúcsosodott ki: isten teremtette-e a világot, vagy mindörökké fogva megvan-e a világ.”¹⁸

¹⁴ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 35. o.

¹⁵ Uo. 181. o.

¹⁶ Marx—Engels : Vál. Műv. II. Szikra. 1949. 364. o.

¹⁷ Sipos János : id. cikk, 459. o.

¹⁸ Marx—Engels : Vál. Műv. II. Szikra, 1949. 365. o.

De Sipos elvtárs nem áll meg itt, hanem nagyon világosan tudtunkra adja, hogy komoly hibát követünk el, ha nagyon ragaszkodunk az anyag-tudat elvi különbségének klasszikus tételéhez, az anyag vagy szellem elsődlegességének a materializmus és idealizmus harcában vízvonalzó jelentőségű alapkérdéséhez, mert ezzel elhanyagoljuk az anyag és tudat ontológiai egységét, — azaz ha a Sipos elvtárs által felállított és következetes dialektikus materialista álláspontnak feltüntetett tudat-anyag (ontológiai „vonatkozásban”) tételt nem fogadjuk el. Nem érthetjük másképpen következő megállapítását:

„Mivel a dialektikus materializmus megalapítói aláhúzzák, hogy az anyag vagy a szellem elsődlegességének kérdése minden filozófia alapvető kérdése és a vízvonalzó szerepét játssza materializmus és idealizmus között, az itt bírált tendencia képviselői elhanyagolják az anyag és a tudat ontológiai egységét, sőt odáig mennek, hogy végül is az anyag és a tudat viszonyát csak ismeretelméleti vonatkozásban tudják felfogni.”¹⁹

Sipos elvtárs azonban Leninnek is szemére veti, hogy elhanyagolta az anyag-tudat egységének ilyen értelmű hangsúlyozását. Minthogy tudtunkkal a marxizmus klasszikusai soha nem állították, hogy a tudat anyag, Sipos elvtársnak tulajdonképpen Marxot és Engelst is el kell marasztalnia.

Bármilyen „vonatkozásban” is vesszük tehát Sipos elvtárs álláspontját, az következetesen a marxista filozófia tudományos alaptételének eltorzítása a vulgármaterializmus oldaláról.

Sipos elvtárs a marxista filozófiának azokat a tudományos megállapításait, hogy a tudat az anyag *terméke*, hogy *elválaszthatatlan* az anyagtól, „anyagi”, az anyag *határozza meg*, hogy a tudat „*evilági*”, hogy a tudat „*reálisan létezik*”, hogy „*természeti folyamat*”²⁰, hogy az anyag *tulajdonsága*, az agy *funkciója*, hogy az anyag és tudat *ellentéte nem minden vonatkozásban abszolút stb.* úgy forgatja ki, hogy a *tudat = anyag*.

A filozófia alapvető kérdése az anyag és tudat viszonyának kérdése, az a kérdés, hogy milyen viszonyban áll a világ e két elvileg különböző, de egységes *tényezője*; melyik az elsődleges. Így ha a filozófia alapvető kérdését vizsgáljuk, egyrészt az anyag-tudat különbségének, másrészt egységének mibenlétét kell vizsgálnunk. Az anyag és a tudat alapvető különbsége elvi, az anyag tárgyi realitás, a tudat szubjektív, szellemi képmás. Az anyag és tudat egysége pedig azt jelenti, hogy a tudat az anyagból lett, az anyagtól elválaszthatatlan, az anyagi folyamatokba beleszövődik, és az anyagra aktívan visszahat. Sipos elvtárs a tudatfelfogás, a tudat és anyag elvi különbségének oldaláról veti fel és torzítja el ezt a kérdést. Ezért e cikk keretében a hangsúlyt az anyag és tudat elvi különbségének kérdéseire helyeztem.

II. Ontológia—gnoszeológia

Az anyag-tudat viszony Sipos elvtárs által adott sajátos felfogását összekapcsolja a marxista filozófiának ontológiára és gnoszeológiára való felosztásával.

A marxista filozófia megalapítói és továbbfejlesztői a marxista filozófiának ilyen felosztását soha nem alkalmazzák, nem beszélnek lételméletéről. Sipos elvtárs elvileg nem indokolja meg ezt a felosztást, nem határozza meg

¹⁹ Sipos János : Uo. 453. o.

²⁰ Marx : Levél L. Kugelmanhoz. 1868. VII. 11.

az ontológia tárgyát és azt, hogy miben különbözik tárgyában és jellegében a Marx-előtti materialista és idealista ontológiáktól. Enélkül e felosztás és e felosztások viszonyában való megkülönböztetések csak zavart eredményeznek.

„Lehet-e azt mondani, hogy a marxista filozófiában is van lételmélet és ismeretelmélet?”²¹ Ez a kérdés az 1955—57-es időkben merült fel különösebben. Fogarasi Béla és Todor Pavlov írnak kifejezetten erről a kérdéstről.²²

Mindketten hangsúlyozzák, hogy a marxista filozófia egységes tudomány, a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás egyetemes törvényeinek elmélete. Fogarasi Béla ebből azt a következtetést vonja le, hogy nincs külön ontológia és ismeretelmélet a marxista filozófiában. Mindketten kiemelik, hogy a „léttan”, a lételmélet a Marx-előtti filozófiában „metafizikus jelentést szívtott fel magába, metafizikai tartalommal van átitatva”²³, „az ontológia a régi természetfilozófiai és metafizikus ontológiának bizonyul”, aminek „nincs és nem is lehet semmi köze a dialektikus materializmushoz”.²⁴ Ugyanakkor „a dialektikus materializmus a lételmélet által régebben felvetett kérdésekre tudományos... választ adott, és akkor is azt mondhatjuk, hogy ennyiben „lételméletet” nyújt.”²⁵ „A dialektikus materializmus tanítása a világ egységéről és anyagosságáról magában foglalja a lét elméletét is, a lét materialisztikus magyarázatát.”²⁶

Todor Pavlov válasza egyrészt határozottabb, amennyiben egyértelműen kijelenti, hogy „marxi-lenini ontológia létezik és létezhet is”, ugyanakkor az ontológiát és ismeretelméletet egybemossa, különbségüket elrelativizálja: „A marxista filozófia természeténél fogva ontológiával mélységesen áthatott ismeretelmélet is... ”²⁷, és megfordítva, — mert a marxista filozófiában semmiféle olyan létről szóló tanítás nem lehet, amely az anyag fejlődését nem követi nyomon a tudat létrejöttéig, a létnek a gondolkodó agyban való visszatükröződéséig.

Tehát a két marxista tudós nem ad egyértelmű választ, a kérdés nyitva maradt.

A filozófia történetében Arisztotelész beszélt először világosan és határozottan megfogalmazva a filozófiáról mint a „létező”, „általában” való tudományáról, mint a létező általános elméletéről,²⁸ tehát lételmületről. A különböző filozófiák tartalmuknak és természetüknek megfelelően különböző *tartalmat* és jelleget adnak a „lét” elméletének. Ezért tehát nem helyes *általában*, minden megszorítás nélkül *lételmületről* beszélni.

A szubjektív idealizmus *egyedüli* létezőnek az emberi tudatot tartja, ezért a létező elmélete a tudat, az ismeret elmélete, tehát ismeretelmélet. Ezzel ellentétben a vulgármaterializmus az anyagot ismeri el *egyedüli* létezőként, a tudatot is mint anyagot fogja fel, és így ez a filozófia azonosul a vulgáris természetfilozófiai értelemben felfogott anyag lételmületével. Az objektív idealizmusban a tudat nem azonos az anyag tudatával, képmásával, hanem

²¹ Fogarasi Béla : Tudomány és szocializmus. Akadémiai Kiadó 1956.

²² Todor Pavlov : A dialektikus materialista filozófia és a szaktudományok. Gondolat, 1959.

²³ Fogarasi Béla : Tudomány és szocializmus. Akadémiai Kiadó. 1956. 85. o.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Todor Pavlov : A dialektikus materialista filozófia és a szaktudományok. Gondolat, 1959. 117. o.

²⁸ Arisztotelész : Metafizika. Negyedik könyv. Első fejezet.

abszolút létezéssel bíró *teremtő* tudat, amely az anyagot teremti. *Mindkettő létét elismeri mint nem-ismeretelméleti létezőt.* Az objektív idealizmus a „teremtő” szellemmel és a „teremtett” anyaggal szembeállítja a teremtő szellemet is és az emberi tudatot *mint megismerőt.* Így az objektív idealista filozófia egyrészt az önálló, teremtő szellem és az általa létrehozott anyag lételmélete, „ontológiája”, másrészt a megismerő általános és emberi szellem ismeretelmélete. Így nyeri ebben a filozófiában a lételmélet az ismeretelmélettel szembenállás értelmét, a filozófia egyik ágának, részének jelentését, az anyag és a tudat mint nem-ismeret, nem-„képmás” létének elméletét; és így lesz a tudatnak lételméleti és ismeretelméleti „vonatkozása” is, abban az értelemben, hogy a tudat létezik mint nem-ismeret, nem-szubjektív tükörkép is és mint tudás, ismeret, szubjektív képmás is. Így lett a tudatnak az anyaghoz lételméleti és ismeretelméleti viszonya is a fenti idealista értelemben. Sipos elvtárs ugyanezt teszi vulgármaterialista alapon.

A XVII. és XVIII. századi materializmus elsősorban a középkorban uralkodó vallásos világnézet és objektív idealista filozófia ellenlábasa volt. „A gondolkodás és a lét viszonyával a *természetben* némiképp tisztában volt ugyan, de nem a történelemben.”²⁹

Ez a *némiképp* azt jelenti, hogy tisztában voltak a tudat anyagi eredetével, anyagi meghatározottságával, hogy a tudat az agy funkciója, és hogy semmiféle természetfeletti szellem nem létezik.

Ugyanakkor egy részüknél megtalálható a tudat anyaggal való azonosításának vulgármaterialista tendenciája; a tudat megismerő tevékenységét mint anyagfolyamatot fogták fel, és ezért ez a materializmus a szó igazi értelmében nem is ad ismeretelméletet. Más részük az anyagon belüli tudatot mint finom anyagot fogja fel, erőteljesen hangsúlyozza a durva anyag és a finom anyag (tudat) különbségét és ugyanakkor képmás jellegét. Ebben a fel fogásban a tudat „kettősfényű”, kettős jellegű, természetű létezőként szerepel, anyag is, nem is; lételméleti vonatkozásban anyag, ismeretelméleti vonatkozásban az anyag képmása. Így ez a filozófia nem az anyag és a tudat létének elmélete, hanem egyrészt az anyag, és az ugyancsak az anyagon belüli, az anyag többi formájától különböző minőségű anyag mint tudat lételmélete; és másrészt a tudat mint képmás ismeretelmélete. (Sipos elvtárs ezt az álláspontot fejti ki a dialektikus materializmus álláspontjaként.)

Mindebből látszik, hogy nem lehet *általában* lételméletéről beszélni.

A dialektikus és történelmi materializmus elveti a korábbi materializmus vulgármaterialista tendenciáját, amely a tudatot az anyaggal azonosította, és világos határvonalat húz a létezők elvileg két különböző sora között, amelyek közül az anyag az elsődleges, abszolút, objektív létező, a tudat annak terméke, tükörképe. Ezért nézetem szerint helyes a marxista filozófiát az anyagnak mint elsődleges, önálló, tárgyi, „fizikai” létnek az elméletére, és e lét tudatának, ismeretének, szellemi tükörképének elméletére — egyszóval: az anyag elméletére és az ismeret elméletére osztani. Itt az anyagelmélet nem *lét*-elmélet, amelybe az anyag is és a tudat is mint anyag beletartozik, hanem az anyag különböző formáinak általánosított elmélete, amibe beletartozik az emberi agy, idegrendszer és annak anyagi mozgása mint a tudat *anyagi szerve, alapja.* A tudat csak szellemi képmás, érzéki, eszmei *eredmény,* ismeret, tudás, és így a tudatnak csak ismeretelméleti léte van, az ismeretelmélet tárgyalja.

²⁹ Engels : Anti-Dühring. Szikra, 1950. 352. o.

III. Az anyag és tudat, valamint a kettő viszonyának metafizikus materialista és dialektikus és történelmi materialista felfogása

Az anyag-tudat viszony metafizikus és marxista materialista felfogásának különbségét elsősorban a vita szempontjából fontos oldalairól nézzük meg. A Marx-előtti XVIII. és XIX. századi materializmus legtöbb képviselőjénél elsősorban az *anyagfelfogás* és a világ anyagi egységének felfogása határozta meg a tudatfelfogást, — ma, a dialektikus és történelmi materializmuson belüli vulgár-metafizikus materialista elhajlásban a *tudatfelfogás* és a világ anyagi egységének sajátos értelmezése a kiindulópont, és erről az oldalról kerül meghatározásra az anyagfelfogás. Így az utóbbi esetben központi kérdés: a tudatfelfogás.

A.) A tudat metafizikus materialista és dialektikus és történelmi materialista felfogásának különbsége

A *metafizikus materializmus* esetében minden felmerülő problémánál döntően a metafizikus materializmus klasszikus összefoglalójára, Holbachra, továbbá Feuerbachra mint a Marx-előtti legfejlettebb formájára támaszkodunk.

Holbach az idealizmus azon állításával szemben, hogy a tudat, a lélek az anyagi világ fölött, attól függetlenül, önálló létezéssel bír, a következő módon érvel:

„... a világegyetem, minden létezőnek ez a hatalmas foglalata, sehol másból nem áll, mint anyagból és mozgásból”.³⁰ A „fizikai”, „testi”, „anyagi”, és „szellemi”, „értelmi”, „erkölcsi” „megkülönböztetések... indokolatlanok”.³¹

„A szellemnek is... kell hogy legyen valamiféle kiterjedése, szilárdsága és következőkép, egymástól elkülönülő részeinek is kell lenniök. Ám mihelyt egy szubsztanciának ezek a tulajdonságai, akkor az nem más, mint amit mi anyagnak hívunk.” A „lélek anyagi természetűnek mutatkozik”, mert „ami mozog vagy ami mozgat, annak mindig van valami kiterjedése, szilárdsága, sűrűsége, áthatolhatatlansága. Tehát mihelyt cselekvést, működést tulajdonítok valamilyen oknak, kénytelen vagyok azt anyagból valónak tekinteni, megtörténhet, hogy nem ismerem különleges természetét és működési módját, de nem tévedhetek minden anyag egyetemes és közös sajátosságait illetően”.³² Így „tehát lelkenek az a testemmel egészen közös és anyagszerű tulajdonsága van, hogy helyét változtatja” (azaz mozog). Ezért és mert „a lélek része a testnek” és mert „csak elvonás által különíthető el a testtől: nem más, mint maga a test, bizonyos funkciói és tulajdonságai szerint tekintve...”.³³

„minden, a léleknek tulajdonított cselekvési mód visszavezethető az agyban lejátszódó mozgások által létrehozott módosulásokra... * Legyen tehát számunkra elég annak tudása, hogy a lélek mozog és hogy reá ható

³⁰ Holbach : A természet rendszere. Bp. Akadémiai Kiadó 1954. 12. o.

³¹ Uo. 58. o.

³² Uo. 65, 66, 67. o.

³³ Holbach : A természet rendszere. Akadémiai Kiadó 1954. 68. o.

* „Akik megkülönböztették (kiem. G. J.) a lelket a testtől, úgy látszik, csak az agyat tudták megkülönböztetni a testtől. Valójában az agy a közös központ, ahol összefutnak és összekeverednek az emberi test részeiben szétszórt összes idegszálak... Az idegekkel közölt benyomások, változások és mozgások módosítják az agyat (kiem. G. J.), ennek következtében ez visszahat és mozgásba hozza a test szerveit, vagy sajátmagára hat vissza, és képessé válik arra, hogy saját belsejében a mozgások nagy változatosságát hozza létre, amit lelki képességek névvel szokás megjelölni.”³⁴

³⁴ Uo. 72. o.

anyagi okok folytán módosul. Ez feljogosít arra a következtetésre — amit különben minden tevékenysége és képessége bizonyít is —, hogy anyagi természetű.”³⁵

Holbach tudatról, lélekről vallott álláspontjának lényege a következőkben van:

1. A tudat, a lélek anyagi természetű, az agyban lejátszódó mozgások anyagi módosulata; azonos az aggyal és a testtel, mint szellem, mint nem-anyag nem is létezik.

2. Ez *következtetés*, mégpedig abból adódó következtetés, hogy a lélek mozog és a reá ható anyagi okok folytán módosul, hogy elválaszthatatlan a testtől, hogy a világegyetem sehol másból nem áll, mint anyagból és mozgásból, hogy „az ember is a természet terméke”,³⁶ hogy ami mozog, az anyag, mert „a mozgás... az anyag sajátossága”.³⁷ Így az anyag azonos lesz a „minden”-nel.

3. Az anyag többi formájától *különbözik* a következőkben: az emberben lejátszódó benső és rejtett mozgás,³⁸ finom, bonyolult, leheletszerűen láthatatlan anyag,³⁹ az agy módosulata, érzékeny és tevékeny anyag,⁴⁰ de *azonos az anyag lényegével*, mert van kiterjedése, szilárdsága, áthatolhatatlansága, s csak ezen túlmenően van saját tulajdonsága is, mint ahogyan a tűznek a meleg.^{41*}

Diderot a tudat mibenlétére vonatkozó vulgármaterialista tendenciával való szakítás irányába lép előre. Már nem beszél a tudatról mint anyagról. Elsősorban az anyag és tudat, a holt és érzékelő képességgel bíró anyag *különbségének* a feltárása foglalkoztatja, és az előbbi különbségét olyannak látja, ami kizárja a kettőnek mint anyagnak az azonosítását: „... az ember nem gép”,⁴⁴ „az érzékelő képesség az anyag szervezetének terméke”.⁴⁵ Arról beszél, hogy vannak „dolgok az értelmünkben” és a „külső világban”⁴⁶, hogy van a tuda-

³⁵ Uo. 83. o.

³⁶ Uo. 59. o.

³⁷ Uo. 66. o.

³⁸ Uo. 15. o.

³⁹ Uo. 68—69. o.

⁴⁰ Uo. 75. o.

⁴¹ Uo. 27—28. o.

* Holbach itt megpróbálja áttörni a mechanikus tudatfelfogás vulgármaterialista korlátait. De kora tudományos ismereteinek fejlettségi foka és osztályhelyzetének korlátoltsága nem teszik lehetővé azt. Ez abban jelentkezik, hogy a fenti alapvető állásponton *belül*, annak alárendelten, jelentkezik a tudatnak a dolgokkal szembenálló *képmás* jellege is. A tudat, az anyag „jellegzetes változása”, „belső szervben külső hatásokra létrejött változás, amelyben a belső szerv ezeket a változásokat az őket létrehozó tárgyra vonatkoztatja”, „amelyben a fogalom tulajdonképpen annak a tárgynak a képe, amelytől az inger és az érzet származik”.⁴² A tudat azonban ebben a viszonyban sem *szellemi*, *pszichikai* képmás, hanem „csupán agyunk észrevehetetlen módosulata”, az anyag anyagi módosulata, „ami ama mozgása révén mutatkozik meg, amelyeket a nyelvben idéz elő”.⁴³ Holbachnál a XVIII. században ez a törekvés előremutató, érdem; Sipos elvtársnál, ma egy ugyanilyen törekvés visszaesés, negatívum.

⁴² *Holbach*: Id. mű. 77—78. o.

⁴³ Uo. 113. o.

⁴⁴ *Diderot*: Válogatott filozófiai művei. Akadémiai Kiadó. Gondolatok a természet értelmezéséről.

⁴⁵ *Diderot*: Válogatott Filozófiai Művei. Megjegyzés Helvétius: „A szellemről” c. könyvéről.

⁴⁶ *Diderot*: Válogatott Filozófiai Művei. I. Bp. 1915. Franklin Társ. 14. o. Uo.

tunkban lévő eszmei és van vele szemben a „szellemünkön kívül létező tárgy...”⁴⁷

Feuerbach tudatfelfogása az anyag és tudat általában vett különbségének és egységének kérdésében több lényeges ponton szakít a XVIII. századi materializmus álláspontjával*:

„...az ember fejében és szívében lévő természet más, mint az ember fején és szívéen kívüli természet.” „A képzelet alkotásai persze szintén a természet alkotásai, ... végeredményben, *alapjában és eredet szerint* (kiem. G. J.) természeti erő, ugyanakkor azonban az ember... mindazon lényektől különböző lény, amelyet ebben a közös névben foglal össze: természet, és következésképpen az embernek a napról, holdról és csillagokról és egyéb természeti lényekről alkotott képei, bár e képek is természeti alkotások, mégis *más* alkotások, mint a nekik megfelelő tárgyak a természetben.”⁴⁸

Határozottan szembeszáll azokkal, akik a létet, az anyagot és a gondolkodást idealista alapon azonosították:

„...a gondolkodástól nem különböző lét, olyan lét, amely az észnek csak egy állítmánya vagy meghatározása, csupán *gondolt*... lét. A gondolkodás és a lét azonossága tehát csak a gondolkodásnak önmagával való azonosságát fejezi ki...”⁴⁹

„A hegeli filozófia a gondolkodás és a lét ellentmondásának megszüntetése... az *ellentmondáson* belül — egyik elemen belül — a gondolkodáson belül.”⁵⁰

De határozottan szembeszállt azokkal is, akik a létet és a gondolkodást vulgármaterialista alapon azonosítják. Azt mondja, a vulgármaterializmus a természetet mint „szellemtelen”, „lelketlen”, holt, száraz létezőt fogja fel; „a *tudatot* tapasztalati *kézzelfoghatósággá* fokozza le...”⁵¹ A gondolkodás és a lét között „*igaz egység*” van, de a „természetfilozófia számára *csak* természet létezik, az idealizmus számára *csak* szellem”.⁵² Feuerbach mindkét felfogást mint következtelen egyoldalúságot elveti. Tehát az idealizmus álláspontját nem úgy cáfolja, hogy a szellemet anyaggá teszi, hanem azt mint „anyagi, testi szervnek, az agynak termékét”, „szellemi”, „lelki”, „nem-tárgyi” szubjektivitást szembeállítja a „tárgyi”, „nem-gondolati” objektivitással.⁵³ A tudat a tudott létező⁵⁴; a természet „eredeti”, a tudat „másolat”.⁵⁵

A *diagnostikus és történelmi materializmus* kiküszöböli a korábbi materializmus hibáit, tovább fejleszti pozitív vonásait, és gyökeresen új megoldást ad.

⁴⁷ Uo.

* Engels írja róla a Ludwig Feuerbach...-ban, hogy „ellenállhatatlan erővel tódul fel benne... az a belátás..., hogy az anyagi, érzékeinkkel észlelhető világ, amelyhez mi is tartozunk, az egyetlen valóságos és hogy tudatunk és gondolkodásunk, bármennyire érzékfelettinek tűnik is fel, anyagi, testi szervnek, az agynak termékei. Az anyag nem terméke a szellemnek, hanem a szellem maga csak a legmagasabbrendű terméke az anyagnak.” (Ez azonban semmiként sem értelmezhető úgy, hogy a tudat, mint az anyag terméke, mibenlétében is anyag.)

⁴⁸ Idézi Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus*. Bp. Szikra. 110—113. o.

⁴⁹ *Feuerbach*: *Válogatott filozófiai művei*. Bp. Akadémiai Kiadó. 232. o.

⁵⁰ *Feuerbach*: *Válogatott filozófiai művei*. Akadémiai Kiadó. 196—197. o.

⁵¹ Uo. 307. o.

⁵² Uo. 159. o.

⁵³ Uo. 280—285. o.

⁵⁴ Uo. 282. o.

⁵⁵ Uo. 136. o.

Engels a tudattal kapcsolatban két kérdést különböztet meg: „...*mi* ... a tudat... és *honnan származik*...”⁵⁶ (kiem. G. J.). A vulgármaterializmus ezt a két kérdést azonosította oly módon, hogy arra a kérdésre, hogy mi a tudat, tulajdonképpen azt válaszolta, amit arra a kérdésre kell válaszolnia, hogy honnan származik.

1. *Honnan származik a tudat?*

Erre a kérdésre adott marxista válasz *egyrészt megegyezik* a feuerbach-i válasszal: „...a tudat, — a különleges módon szervezett anyag legmagasabbrendű terméke...”⁵⁷, „az emberi agy terméke”⁵⁸, „az ember központi idegrendszerének funkciója”⁵⁹, *másrészt túlmegy azon*, kiegészíti és *ellentétes vele*: az emberi tudat a munka terméke⁶⁰, „az emberek anyagi érintkezésének”, „magatartásának” „folyománya”⁶¹.

Itt a vitatott kérdés szempontjából három kérdést kell kiemelni:

a) A tudat *eredetét* tekintve, az anyag az emberi agy és idegrendszer *terméke*, funkciója, tulajdonsága és attól *elválaszthatatlan*, de az emberi agy és idegrendszer a tudat, ismeret, gondolat, érzet anyagi „alapja”, „szerve”, „eszköze”, „feltétele”, de *nem* a tudat, ismeret, gondolat, érzet része vagy „oldala”.

Ezzel a kérdéssel vannak kapcsolatban Marxnak és Engelsnek azoka megállapításai, amelyek a tudatra vonatkozóan azt mint „anyagit”, „természetit”, „természeti folyamatot”, „mozgásformát” jellemzik. Ezek a megállapítások nem azt jelentik, mint ahogyan Sipos elvtárs értelmezi, hogy a tudat anyag, hanem azt, hogy az anyagból lett, nem természetfeletti, hogy „a gondolkodási folyamatok megegyeznek a természeti és történelmi folyamatokkal” oly módon, hogy „szubjektív gondolkodásunk és az objektív világ egyazon törvénynek van alávetve”⁶², tehát szubjektum, eszmei, szellemi képmás és objektív anyagi realitás ellentétük megszűnése nélkül.

Engels több helyen beszél a tudattal kapcsolatban a tudatról mint „az anyag mozgásáról”, ugyanakkor a tudatot mint az anyag mozgását sohasem azonosítja az anyaggal. Egyetlen helyet sem lehet találni, amikor a mozgás alapformáit jellemzi, ahol e jellemzéseknél a tudat is szerepelne.* A tudat is létezik, mint az anyagból lett, attól elválaszthatatlan, azt tükröző emberi szellem, és mint ilyen létező, mozog. Léte és mozgása az anyagból lett, és azt tükröző, az által meghatározott mozgás (ezen belül viszonylagos önmozgással is rendelkezik), és így *végeredményben* az anyag mozgása, de e mozgás sajátosága abban áll és abban különbözik az anyag tárgyi formáinak mozgásától, hogy ez szellemi képmásának mozgása. Engels „A természet dialektikája. Bevezetés”-ében a tudatról mint anyag mozgásáról beszél, egyúttal úgy is beszél a tudatról, hogy azt nem lehet azonosítani az anyaggal, mert az az anyag

⁵⁶ Engels : Anti-Dühring. Szikra, 1950. 37. o.

⁵⁷ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 44. o.

⁵⁸ Engels : Anti-Dühring. 37. o.

⁵⁹ Lenin : id. mű 81. o.

⁶⁰ Engels : A természet dialektikája. Szikra, 1952. (A munka szerepe a majom emberré válásában.)

⁶¹ Marx—Engels : A német ideológia. Szikra. 9. o.

⁶² Engels : A természet dialektikája. Szikra, 1952. 276. o.

* Lásd Engels: levele Marxhoz, London, 1873. május 30.

Engels: A természet dialektikája. A mozgás alapformái.

„attributumuma”, „legnagyszerűbb virága”, és mint ilyen „a gondolkozó szellem”⁶³

b) Az emberi tudat elsősorban társadalomtörténeti folyamat, alapvetően a társadalmi anyagi munkaviszonyok eredménye, munkatevékenységének eredménye, amely az állati érzékszervet a külvilág ingereinek szélesebb, mélyebb, sokoldalúbb felfogására alkalmas emberi érzékszervvé, az állati agyat minőségileg magasabbrendű emberi aggyá formálta. A munkatevékenység, azzal együtt, hogy a megismerés állati formájának *természeti* alapjait (biológiai, fiziológiai szerveit) minőségileg magasabb, azaz emberi fokra emelte, megteremtette az emberivé tett érzékszervek társadalmi kiegészítésének, „meghosszabbításának” és tökéletesítésének elvileg határtalan lehetőségét, a munkaeszközöket, és az elvont gondolkodás megformálásának és kifejezésének anyagi burkát és eszközt, a nyelvet.

c) A tudat nemcsak ered az anyagból, hanem létrejötte után is *elválaszthatatlan*, elszakíthatatlan az anyagtól. „Beleszövődik az emberek anyagi érintkezésébe”⁶⁴, magába a munkafolyamatba, elválaszthatatlan az agy és idegrendszer fiziológiai, reflextevékenységétől, az elvont gondolkodás tartalma pedig a nyelvtől. A tudat nem „a valóságos, anyagilag meghatározott egyének szellemén kívül még valami külön szellem...”, nem „eleve »tiszta« tudat”, hanem „eleve anyaggal megterhelt tudat”, mert csak a nyelvben és nyelvvel — (amely a gondolat anyagi burka) — létezik.⁶⁵ A tudat, a gondolat, a pszichikai elszakíthatatlansága anyagi alapjaitól, szerveitől, az őt létrehozó és teremtő anyagfolyamatoktól, a formáktól, melyekben kifejeződik, *nem jelenti azt, hogy a tudat azonos bármilyen* antológiai, vagy ismeretelméleti, *vonatkozásban* is azzal, amitől elválaszthatatlan és amibe beleszövődik.

2. A marxizmus klasszikusai a kérdésnek arra az oldalára, hogy *mi* a tudat, félreérthetetlenül azt válaszolják, hogy mint az anyag, az agy, a fiziológiai tevékenység *terméke, eredménye*: a „hús-vér emberek...szelleme”⁶⁶ (kiem. G. J.), „a dolgok képmásai”⁶⁷, érzéki és gondolati, szubjektív formában visszatükrözőtt, lemosólt, lefényképezett anyag⁶⁸. A marxizmus klasszikusai mindenütt megkülönböztetnek anyagot és tudatot, „fizikait” és „szellemit”, „anyagit” és „gondolatit”, „eszmét” és „valóságot”, és *sehol sem* beszélnek a tudatról mint *egyik* anyagról a „többi”, „más” anyagokkal szemben, hanem *mindig csak az* anyaggal szemben állítva azt, természetesen olyan értelemben, hogy „megegyezik” azzal, elválaszthatatlan attól, mint az „anyagi... eszméje”⁶⁹, a „lét tudata”, a „tudatos lét”. Mint már idéztük, Engels nem abban lát „következetlenséget”, hogy a tudatot mint „eszmei”-t ismerik el, hanem abban, hogy „nem megy tovább vissza az ezeket mozgató okokig”,⁷⁰ azaz az anyagig, ami oka a tudatnak, de nem azonos vele jellegében, természetében.

A tudatnak képmás jellegén kívül nincs semmilyen más léte, sem „ontológiai”, sem anyagi. Ha anyag lenne, akkor teljesen értelmetlen lenne az anyagtól való *elválaszthatatlanságát* hangsúlyozni.

⁶³ Engels : A természet dialektikája. Szikra, Bp. 1952. 51. o.

⁶⁴ Marx—Engels : A német ideológia. 9. o.

⁶⁵ Uo. 13. o.

⁶⁶ Marx—Engels : A német ideológia. 7—10. o.

⁶⁷ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. 102. o.

⁶⁸ Uo. 123. o.

⁶⁹ Marx—Engels : A német ideológia. 22. o.

⁷⁰ Engels : Ludwig Feuerbach. M. E. V. M. II. köt. Bp. 1949. 388. o.

Még egy kérdésre kell kitérnünk — mivel Sipos elvtárs a tudat „ontológiai” anyagjellegének bizonyításaként kitér erre —: az anyag egyszerűbb formáinak és bonyolultabb formáinak, valamint az állati és emberi visszatükrözési képességé azonosóságának és különbségének kérdésére.

A dialektikus és történelmi materializmus azt állítja, hogy a visszatükrözés képessége megvan az anyag egyszerűbb formáiban is, természetesen az anyagforma minőségének megfelelő jellegben. A víztükörben visszatükröződő jegenyefa képe is kép. A fa és képének különbsége itt is *más*, mint a fa és a víz, a fa és egy másik fa különbsége, pedig a fa képe a *víztükörben fizikai kép* és így *itt* a kép anyag mind tartalmát, mind formáját tekintve, *anyagi* kép. A fa *emberi agyban* visszatükröződő képe nem *fizikai* hanem *pszichikai, szellemi*, szubjektív érzéki és gondolati kép. Így ebben az esetben a modell és a kép különbsége *nemcsak* annyiban más, hogy az egyik modell és a másik kép, hanem *elvileg* is, természetüket tekintve is: az egyik *anyagi realitás*, a másik *szellemi, pszichikai* képmás. Ez az alapvető, lényegi különbség az anyag és tudat között, anyagi és pszichikai visszatükrözés között.

Ha csak annyiban különböztetjük meg a tudatot az anyagtól, hogy képmás, de mint ilyen anyagi, a tudati kép elvileg nincs megkülönböztetve a fizikai, mechanikai, biológiai anyagformák tükrözésétől.

A pavlovi fiziológia eredménye nem az, hogy a tudatot visszavezette az anyagra, hanem az, hogy a tudattevékenységet alapvetően és döntően az anyagi alapját és szervét képező agyfiziológiai folyamatokkal magyarázza.

„Kezdetből fogva mindig arra az álláspontra helyezkedtem — és ez korábbi előadásaimból is kitűnik —, hogy a magasabbrendű idegműködés fiziológiája a megfelelő jelenségek alapját alkotó rendszer. Ha ezt a fiziológiát megfelelően kiterjesztjük és elmélyítjük, ha igen sok anyagot ölel majd fel, akkor megkísérelhetjük, hogy az egyes szubjektív jelenségeket a fiziológiai mechanizmusoknak ezzel a rendszerével fedésbe hozzuk.” (I. P. Pavlov: *Mittwochs-Kolloquien*, II. köt. Akademie-Verlag, Berlin 1956. 536. o.)

Ilyen értelemben az állati és emberi visszatükrözés között nincs *elvi* különbség, csak minőségi a pszichikain *belül*. Az állat is képes *érzéki* módon tükrözni, de az ember ezen túlmenően *gondolati* tükrözésre is képes, amelynél fogva érzéki ismeretei is szélesebbek és mélyebbek. Mint már láttuk, ennek alapja az emberi tevékenység társadalmi meghatározottsága és ezen belül is a munkatevékenység. Ezen az alapon érthető meg az emberi tudat *viszonylagos öndíllósága, az anyagra visszaható aktív átalakító szerepe és tevékenysége*, anélkül hogy a tudat az anyagtól független, misztikus színezetet nyerne. Mivel a metafizikus materializmus nem volt képes az embert, a történelmet materialista módon magyarázni, felfogása lényegében szemlélődő volt, a tudat aktivitását helytelenül fogta fel, és általában megtalálható benne a tudat és anyag mechanikus azonosításának tendenciája.

Sipos elvtárs hibás álláspontja közvetlenül a visszatükröződési folyamat helytelen felfogásából származik.

A visszatükröződési *folyamat*, széles értelemben, magában foglalja az agy és idegrendszer fiziológiai, anyagi tevékenységét is mint a pszichikai létrehozóját, *alapját*, és a pszichikait, az eszmeit is mint a fiziológiai tevékenység eredményét. Azonban a *tudat ebből csak az eszmei, pszichikai eredmény*, az érzéki és gondolati képmás.

Sipos elvtárs azt a hibát követi el, hogy a tudat, gondolat, ismeret fiziológiai *alapját* „beemeli” a *tudatba*, a tudat *szervét* a tudat egyik „oldalává”,

„vonatközössévé” teszi, tehát a széles értelemben vett visszatükröződési folyamattal azonosítja a tudatot. Ebből aztán „logikusan” következtet arra, hogy a tudat „ontológiai vonatkozásban” — anyag.

Ez az álláspont lényegében *elvileg* azonos Holbach álláspontjával. Igaz, Sipos elvtárs ezt nem tartja hibának, mert szerinte Marx és Engels ezt „teljesen magukévá tették”⁷¹, mivel Holbach tudat = anyag felfogása a régi materializmus „alapvető eredménye”.⁷²

Ezzel szemben Sipos elvtárs Lenin és Dietzgen vitáját úgy értelmezi, hogy Dietzgen „egyoldalúan az anyag és a tudat ontológiai egységét emeli ki... és ezt nem kapcsolja össze azonnal az ismeretelméleti problémával”,⁷³ és Lenin ezzel ellentétes hibát követ el, „az ismeretelméleti idealizmussal folytatott harc hevében elhanyagolja a kérdés ontológiai oldalát”.⁷⁴ Sipos elvtárs felülemelkedett ezeken az „egyoldalúságokon” és „azonnal” összeegyezteti Dietzgen álláspontjából azt, amit Lenin elítél, és Lenin álláspontját.

Sipos elvtárs a vulgármaterializmus és a marxizmus eme keverékét úgy tünteti fel, mint a marxizmus pontosabbá tételét. Sipos elvtárs épp úgy nem különbözteti meg a tudat eredetére és mibenlétére vonatkozó *két* kérdést, mint Holbach. A tudat „mibenlétére” azt válaszolja, amit az eredetére vonatkozó kérdésre kellene. Lenin azt állítja, hogy a „materializmus nem abban áll, hogy az érzetet az anyag mozgásából kell levezetni vagy az anyag mozgására visszavezetni”; Sipos elvtárs azt, hogy *igen*, abban áll; sőt ennek megfelelően továbbmenve arról beszél, hogy Engelst „a tudat »dematerializálói« úgy értelmezik, hogy a tudat nem vezethető vissza *anyagi mozgásra* és természetesen maga sem lehet anyagi mozgás”.⁷⁵ Leninnel és Engels-szel szemben Sipos elvtárs másként értelmezi a tudat marxista felfogását. Leninnel és Engels-szel azonos módon azok értelmezik, akiket Sipos elvtárs dualizmussal, idealizmussal vádol. Engels a tudatfelfogást illetően azt tartja idealistának, „ha valaki a tudatot, a gondolkodást teljesen naturalisztikusan valami megadottnak, a léttel, a természettel *eleve* (kiem. G. J.)szembenállónak tekinti...”⁷⁶.

B) Az anyag metafizikus materialista és dialektikus és történelmi materialista felfogásának különbségéről

Mivel a filozófia alapvető kérdése az anyag és tudat viszonyának kérdése, és mert az anyag és tudat a létező világmindenség két elvileg különböző területe, melyben a tudat az anyag terméke, tőle elválaszthatatlan és beleszövött érzéki, fogalmi képmása, — a tudatfelfogás világnézeti tartalmában függ az anyagfelfogás milyenségétől, az anyagfelfogás pedig alapvető világnézeti tartalmában a tudatfelfogástól*. Ezért a két alapvető filozófiai irányvonal alapvető világnézeti tartalmában ellentétesen fogja fel az anyagot. A két alapvető filozófiai irányvonal ellentétes tudatfelfogása elvileg rámutat ellentétes anyag-

⁷¹ Sipos János : Az anyag és tudat viszonyának dialektikus felfogásához. Magyar Filozófiai Szemle, 1960. 3. sz. 459. o.

⁷² Uo.

⁷³ Uo. 474 o.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Sipos János, 471. o.

⁷⁶ Engels: Anti-Dühring. Szikra, 1950. 36. o.

* A társadalom fejlettségétől, az osztályhelyzettől, a tudományok fejlettségétől, a filozófia történetében előzőleg elért eredményektől való meghatározottságára itt most nem térünk ki.

felfogásukra is. Ez vonatkozik a materializmus és idealizmus válfajainak anyagfelfogására is.

A *metafizikus materializmus* anyagfelfogása szűk, mind terjedelmét, mind pedig lényegének, tartalmának mélységét tekintve. Nem foglalja terjedelmébe a történelem anyagi tényezőit. A szűk értelemben vett természet anyaga, sőt néhány Marx előtti materialista kivételével, a természet értelmében vett anyag azonosul a mechanika tárgyát képező anyaggal. A többi anyagformát a fenti értelemben vett anyag mechanikai tulajdonságainak mennyiségi kombinációjaként magyarázták:

„Minden anyag közös tulajdonsága a kiterjedés, oszthatóság, áthatolhatatlanság, átalakíthatóság, mozgékonyosság, vagyis az egy tömegben való mozgásképeség... Mindezek a sajátságok tőle elválaszthatatlanok... minden változik... — de ez a változás — átköltözés, átváltozás, az anyag molekuláinak folytonos körforgása”, „feloldódás”, „szétválás”, „keveredés”.

Az ilyen — pusztán mennyiségi — változás alakítja ki az anyag „lét- és mozgásmódjainak végtelen sok- és különféleségét”, az „ásványok”-tól a „növényeken, állatokon” át az „emberig” és a „tudatig”.⁷⁷ (kiem. G. J.)

Ez az anyagfelfogás nem tartalmazza azoknak az anyagformáknak a magyarázatát, amelyek döntően meghatározzák, és amelyek működése eredményeképpen létrejött és létrejön az anyag reális ellentéte, az emberi szellem. Miután mindig fennáll a filozófiában az anyag és tudat elvi ellentéte megállapításának elméleti szükségessége, a materializmusban az említett anyagformák ismeretlensége következtében elméleti szükségszerűséggel felmerül a tudat és anyag mechanikus azonosításának tendenciája. Ez pregnánsan kifejeződik Holbachnak a tudattal kapcsolatban itt idézett megállapításaiban.

Feuerbach anyagfelfogása már mélyebb és gazdagabb a holbachi anyagfelfogásnál, amennyiben tartalmazza annak a fiziológiai anyagformának az ismeretét, mely működésének a terméke a tudat. Ez képessé teszi már arra, hogy az anyag és tudat elvi ellentétét világosan megfogalmazza:

„... természetén valamennyi érzéki erő, dolog és lény foglatátát értem, melyeket az ember, mint nem emberieket megkülönböztet önmagától, .. ami közvetlenül érzékileg élete *alapjának* és *tárgyának* bizonyul, ... ami nem emberkéz és gondolat műve, ...ami... asztronómiai, kozmikus, mechanikai, vegyi, fizikai, fiziológiai vagy szerves erőknön, vagy okokon alapul”.⁷⁸ És ehhez Lenin nemcsak azt fűzi hozzá, (amit Sipos elvtárs idéz), hogy „vagyis, a természet minden — a természetfeletti kivételével” hanem azt is (amit Sipos elvtárs már nem idéz), hogy „a dolgok lényege itt is az anyag és a szellem, a fizikai és a pszihikai szembeállítás”.⁷⁹

Feuerbach „léten... objektivitást”⁸⁰ ért; „anyagot”, amely „a gondolkodásnak egyetlen anyaga”, „dologi létező”, ami „után az értelem igazodik”⁸¹, „a gondolkodás határa”⁸²; nem gondolati lét, hanem a gondolaton kívüli, független, tárgyi objektivitás.⁸³

Feuerbach leleplezi Hegelt, akinél a létet „csak egyedül a közvetlenség különbözteti meg a gondolkodástól” (akinél a „közvetlenség” kategóriája

⁷⁷ Holbach : A természet rendszere. Budapest, Akad. Kiadó 1954. 27—32. o.

⁷⁸ Idézi Lenin: Filozófiai füzetek, Szikra, 1954. 47. o.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Feuerbach : Válogatott Filozófiai Művei, Akadémiai Kiadó, 1951. 234. o.

⁸¹ Uo. 223. o.

⁸² Uo. 232. o.

⁸³ Uo. 231—233. o.

ebben az esetben az anyag és a tudat elvi ellentétének elmosására szolgál), és ezért könnyű kimutatnia, hogy a gondolkodást is megilleti a közvetlenség meghatározása tehát a „lét”; de ha a lét „lényege” „gondolati”, „hogyan különbözhetnék a lét a gondolkodástól”⁸⁴, az anyag a szellemtől? — kérdezi Feuerbach Hegeltől, és ebben látja idealizmusa lényegét. Engels is ebben az értelemben nevezi Hegel törekvését „legesztelenebb lázfantáziának”, mert „a gondolkodás és a lét *azonosságából* a gondolkodás valamely eredményének realitását” (kiem. G.J.) „akarta” „bebizonyítani”.⁸⁵ Nem áll-e ugyanez — ellenkező alapon — Sipos elvtárs álláspontjára, amikor a gondolat és a lét *azonosságából* (egységéből) — mert a tudat eredetére nézve az anyag terméke — a gondolat „realitására”, anyag jellegére következtet?

Egy ilyen, elméletileg helytelen álláspontból szükségszerűen következik minden elvileg helyes álláspont — amennyiben annak nem akar direkt ellentmondani — hamis értelmezése. Ezért Sipos elvtárs Feuerbach természetfelfogását úgy értelmezi, hogy a tudatot azonosította a természettel, az anyaggal. Pedig Feuerbach, amikor ilyen általánosan használja a „természet” fogalmát, akkor is vigyáz az anyag és szellem megkülönböztetésére, mert (és Lenin ezt is kijegyzeteli) „A gondolkodás és az élet (vagy valóság) közötti lényeges, eltérülhetetlen különbség felismerése a kezdete minden bölcsességnek a gondolkodásban és az életben. *Itt csak a megkülönböztetés az igazi egybekapcsolás*”⁸⁶ (kiem. G. J.)

A dialektikus és történelmi materializmus, a filozófia történetében először, teljessé tette az anyag filozófiai fogalmát. Felfedezte a tudatot kifejlesztő és döntően meghatározó társadalmi, anyagi tényezőket, ennek alapján leküzdötte a korábbi materializmus szemlélődő jellegét, tisztázta a tudat és anyag egységét és elvi ellentétét, s ezáltal elvileg egyszersmindenkorra leküzdötte az anyag és tudat vulgármaterialista azonosítását. Ezt követően minden vulgármaterialista irányzat elméletileg visszalépést jelent a tudományos materialista állásponttól, és objektív társadalmi tartalmát tekintve a proletariátus érdekeivel ellentétes érdekek filozófiai vetülete.

A marxizmus klasszikusai közül Engels és Lenin alkották meg a tudományos materializmus anyagfogalmát:

„Az anyag mint ilyen, merőben gondolati alkotás és absztrakció. Eltekintünk a dolgok minőségi különbségeitől, amennyiben mint testileg létezőket az anyag fogalma alá foglaljuk őket össze.”⁸⁷

Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus” c. művében, több helyen, de lényegét tekintve a következőképpen fogalmazza meg:

„Az anyag: filozófiai kategória (máshol „ismeretelméletileg nem jelent semmi egyebet mint... ”⁸⁸) az objektív valóság megjelölésére, amely az ember előtt érzeteiben feltárul, amelyet érzeteink lemásolnak, lefényképeznek, visszatükröznek, s amely az érzetektől függetlenül létezik.”⁸⁹

Mi a lényege mindkét meghatározásnak?

1. Egyik meghatározás sem foglalja magában a tudatot.

⁸⁴ Uo. 232. o.

⁸⁵ Engels : Anti-Dühring. Szikra, 1950. 44. o.

⁸⁶ Lenin : Filozófiai füzetek. Szikra, 1954. 60. o. (Idézi Feuerbachot.)

⁸⁷ Engels : Anti-Dühring. Szikra, 1950. 395. o.

⁸⁸ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 265. o.

⁸⁹ Uo. 123. o.

2. Tehát egyik meghatározás sem „a reálisan létező mindenséget jelöli a maga egészében”⁹⁰, bár különböző a kettő megszövegezése.

3. Mindkét meghatározás az anyagot a materializmus szellemében a tudattól való elvi különbségével határozza meg. Engels az anyagot mint *testileg* létezőt fogja fel, mint nem-szellemit, mint attól független „testi” létezőt.

Meg lehet-e önmagában határozni az anyagot? Bele lehet-e a tudatot az anyag fogalmába foglalni? Lenin azt mondja: nem.⁹¹ Azt írja, hogy „ha halatlán értelmetlenséget mondanak a machisták, amikor a materialistáktól az anyag oly meghatározását követelik, amelynek más volna a lényege, mint annak megisméltése, hogy az anyag, a természet, a lét, a fizikai — elsődleges, a szellem, a tudat, az érzet, a pszichikai pedig — másodlagos”.⁹² Lenin *elvileg* leszögezi, hogy az „alapfogalmak más meghatározása” nem lehetséges, mert a valóságnak *csak két elvileg* különböző területe van, és a filozófia két legáltalánosabb fogalma — a filozófia alapkérdése — éppen ezt tükrözi, így az anyag *csak* a tudattal szemben határozható meg, úgy hogy viszonyukra mutatunk rá. Tehát sem az anyagnak, sem a tudatnak a marxizmuson belül nem lehet elvileg kétféle meghatározása. Lenin az általa megfogalmazott anyagfogalmat „filozófiai”-nak és „ismeretelméleti”-nek is nevezi.

Sipos elvtárs anyagfelfogása ellentmond a marxizmus—leninizmus klasszikusai anyagra vonatkozó megállapításainak, amennyiben az anyag „lételméleti” meghatározásáról beszél és ezt *elvileg* megkülönbözteti annak ismeretelméleti meghatározásától annyiban, hogy abba a tudatot is belefoglalja. Így a marxista filozófia — Sipos elvtárs által önkényesen — „lételméletinek” nevezett részében elmosza az idealizmus és materializmus, az anyag és tudat ellentétét, hiszen az alapvető kérdés *csak formálisan* tehető fel, *tartalmilag* értelmét veszítette, mert a tudat anyag, és csak annyiban különbözik *belsőleg*, mint az anyag bármelyik formája bármely másiktól. Az anyag — tudat ismeretelméleti ellentéte pedig *csak* „lételméleti” egységén *belül* (azaz a tudat is anyag — felfogáson belül) áll fenn, így az ismeretelméletben is el van mosva a filozófia alapvető kérdése és a metafizikus, vulgáris materializmus, valamint a dialektikus és történelmi materializmus ellentéte.

Sipos elvtárs erőszakoltan azzal próbálja saját álláspontját igazolni, hogy Lenin megmaradt az anyag-tudat ismeretelméleti szembeállításánál, mert a szubjektív idealizmus az ismeretelméleti problémákat állította középpontba.⁹³ Mintha Sipos elvtárs nem értette volna meg, hogy Leninnek a szubjektív idealizmus felett gyakorolt megsemmisítő bírálata mindig abban csúcsosodik ki, hogy a „tisztá” ismeret területéről a gyakorlat területére kényszeríti „kilépni” őket, azaz mindenütt *kívül* viszi, *túl* viszi az ismeretelmélet határain, kimutatva, hogy van anyag a tudaton kívül, van a tudattól függetlenül létező objektív realitás. Sipos elvtárs először a „mindenséget” azonosítja az anyaggal. Azután megteszi az anyag-tudat ismeretelméleti megkülönböztetését, ellentétét, hiszen a klasszikusok is megtették. De érzi, hogy ez a második meghatározás az elsővel ellentétes, mivel az „ismeretelméleti értelemben vett” tudat (az anyaggal ellentétes tudat) így kívül reked az anyaggal azonosított

⁹⁰ Sipos: Az anyag és tudat viszonyának dialektikus felfogásához. Magyar Filozófiai Szemle, 1960. 3. sz. 455. o.

⁹¹ Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. 141, 142, 148. o.

⁹² Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. Szikra, 1949. 142. o.

⁹³ Sipos János: Id. mű. 455. o.

mindenségen. Ezért aztán Sipos elvtárs végeredményben, ha következetlenül is, kénytelen ismeretelméleti vonatkozásban is megtagadni a tudat eszmei, pszichikai, nem-anyag jellegét.

De ha belefoglalom az anyagba a tudatot, akkor az anyag — legalább is részben — szellemivé válik (ez tulajdonképpen idealista tendencia), elrelativizálódik az anyag és tudat elvi ellentéte és vele az idealizmus és materializmus elvi ellentéte. Erre az elrelativizálásra utal az a mondata, amelyben megrója a szektás, „baloldali” opportunistákat, hogy „kirekesztették” „a társadalmi tudatot... a társadalom *objektív* (kiem. G. J.) folyamataiból...”⁹⁴

Nem lehet a tudatot belefoglalni — semilyen vonatkozásban sem — az anyagba anélkül, hogy újjá ne „teremtenénk” a tudat „reális létét”, hiszen ha anyaggá teszem, azt is jelenti, hogy elvileg ugyanolyan reális és önálló létezővé teszem, mint az anyagot.

C) Az anyag-tudat viszonyának metafizikus materialista és marxista felfogásának különbsége. A világ egysége. Monizmus

Sipos elvtárs álláspontja a materialista monizmus tagadása. Szerinte ellentétben áll a materialista monizmussal az, ha valaki elismeri az anyag és tudat *elvi* különbségét. Hogyan *egy*, ha *kétféle* a világ? „Ha a tudat csupán a létnek, az anyagnak az emberi agyban való visszatükröződése, az anyag (a külvilág) pedig a tudattól függetlenül létező objektív valóság — a tudat és az anyag egymásra nem redukálható, ellentétük csak abszolút lehet. Ami anyag, az nem tudat, ami tudat az nem anyag. Minden jelenség vagy anyagi jellegű, vagy eszmei jellegű. A világon tehát (és ez már ontológiai szempont) a jelenségek két sorát, az anyagi és nem-anyagi jelenségek sorát kell megkülönböztetnünk. ... Azok, akik ilyen módon a világot elkerülhetetlenül egy anyagi és egy nem-anyagi részre szakítják, ellentmondásba kerülnek saját materialista monizmusukkal... Ténylegesen erre a következtetésre, *a világ megkettőzésére* jut irodalmunk egy része.”⁹⁵

Sipos elvtárs hibája abban áll, hogy a „megkülönböztetést” és „elszakítást” azonosítja; az egységet *egyedülvalósággá* változtatja, és így a materialista monizmust metafizikus módon fogja fel.

A materialista monizmust Lenin nem úgy fogja fel, ahogyan Sipos elvtárs:

„A »szellem és a test« dualizmusának materialista kiküszöbölése (vagyis a materialista monizmus) azt jelenti, hogy a szellem nem létezik a testtől függetlenül, hogy a szellem másodlagos, az agy funkciója, a külső világ visszatükröződése. A »szellem és a test« dualizmusának idealista kiküszöbölése (vagyis az idealista monizmus) azt jelenti, hogy a szellem *nem* (kiem. Lenin) a test funkciója, hogy következésképpen a szellem az elsődleges... A »szellem és a test dualizmusa« kiküszöbölésének e *két*, homlokegyenest ellenkező módszerén kívül *semmiféle harmadik módszer nem lehetséges, ha csak nem számítjuk az eklekticizmust, vagyis a materializmus és idealizmus értelmetlen összezavarását.*”⁹⁶ (kiem. G. J.)

⁹⁴ Uo. 456. o.

⁹⁵ Sipos János : Uo. 453. o.

⁹⁶ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Id. kiad. 81. o.

A tudat az anyag terméke, tőle elválaszthatatlanul „beleszővődött” gondolati — azaz nem anyagi — képmása. Az anyag a tudat létrehozója, alapja, fenntartója, hordozója és törvényt-adója. *Tartalmilag* az anyag képmása, és éppen mert képmása és nem tőle független, önálló, *más* tartalommal bíró lét — egységben állnak. A tudat csak akkor állna szembe a világ anyagi egységével, ha az anyagnak nem képe lenne, hanem tőle független, önálló tartalommal bíró realitás. Ha a tudat *ugyanolyan* önálló és ugyanolyan realitású volna, mint az anyag, akkor valóban kérdéses lenne, hogyan hozhat létre az anyag egy vele minden szempontból *abszolút* ellentétes létezőt, akkor problémává lenne a monizmus és a világ egysége. Az anyagnak *abszolút* ellentéte nincs; tudattal való ellentéte *csak abban a vonatkozásban* abszolút, hogy az egyik *szubjektív* — azaz nem-anyagi, eszmei — *kép*, a másik *objektív* — azaz tárgyi, dologi, anyag — *realitás*. Ha azonosnak vesszük elvileg a tudatot az anyaggal, ezzel az anyaggal azonos „sorba” helyezzük, és ezzel, ebben a felfogásban, a tudat ugyanolyan realitás lesz mint az anyag. És ez veszélyezteti a világ anyagi egységét. Megoldásként csak az marad hátra, hogy a tudatot fel kell oldani az anyagban, de így nemcsak a tudat válik azonosná az anyaggal, hanem az anyag is a tudattal.

Engels és Lenin „a mozgás — mind a külső világ, mind az emberi gondolkodás mozgása törvényeiről — a *törvények két soráról*” (kiem. G. J.) beszéltek — „melyek... annyiban különbözök...”, hogy az egyik „tudatos”, a másik „külső szükségesség”.⁹⁷

A világ egységének kérdése: az anyag-tudat viszonyának kérdése; az a kérdés, hogy *melyikből és melyikkel magyarázzuk a másikat*, és nem az, hogy azonosítjuk, feloldjuk, eltüntetjük az egyiket a másikban.

A marxizmus klasszikusai sohasem a tudat mibenlétére vonatkozóan mondják, hogy anyagi, hanem *eredetére* és a *világ természetére*. Ez az utóbbi pedig semmi egyebet nem jelent, mint hogy egy elvből, az anyagból magyarázzunk mindent — a tudatot is —; tehát a materialista monizmust. Sipos elvtárs hibája itt abban áll, hogy az általában vett természetet, világot, létet azonosítja az anyaggal, ami a monizmust is „kiküszöböli” — nem dualista értelemben, hanem abban az értelemben, hogy likvidálja, „harmadik-utas” módon. Lenin minden ilyen „harmadik módszert” következetlennek, „eklekticizmusnak” nevez.

Az anyag és tudat *elvi különbsége és e különbség abszolutizálása* — két kérdés. Lenin figyelmeztetésében,

— hogy „az anyag és a tudat ellentétének is csak igen szűk határok közt van abszolút jelentősége: jelen esetben kizárólag annak a sarkalatos ismeretelméleti kérdésnek a határai közt, hogy mit kell elsődlegesnek és mit másodlagosnak tekintenünk. E határokon túl a szóbanforgó ellentét kétségtelenül viszonylagos”, „A...nem szabad ezeket szertelenül, túlzott mértékben, metafizikusan szembeállítani... E viszonylagos szembeállítás abszolút szükségességének és abszolút igazságának határai éppen azok a határok, amelyek meghatározzák az ismeretelméleti kutatások *irányát*. Igen nagy hibát követne el az, aki e határokon túl akarna operálni az anyag és a szellem, a fizikai és a pszichikai ellentétével, mint abszolút ellentéttel...”⁹⁸ —

⁹⁷ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Id. kiad. 152. o.

⁹⁸ Uo. 246, 248. o. (Idézi Sipos János: id. mű. 455. o.)

nem az anyag és a szellem, pszichikai és fizikai elvi ellentétét teszi viszonylagossá, hanem az olyan felfogás ellen lép fel, amely az anyag és tudat elvi ellentétét mint *abszolút, túlzott, elszakított, elkülönített ellentétét* fogja fel. Lenin szószerint utal arra, hogy az anyag és tudat *ellentétének* viszonylagossága azt jelenti, hogy „az anyagnak a szellemtől való *különbsége... nem túlzott*”⁹⁹ (kiem. G. J.), és így ez nem is értelmezhető úgy, hogy nem is elvi; azaz hogy a tudat nem pszichikai, szellemi valami. Más az anyag és a tudat, a fizikai és szellemi *ellentéte*, és más ennek az ellentétnek az *abszolút* jellege. A tudat anyaggal való kapcsolatának viszonylagossága nem jelent semmi egyebet, mint hogy a tudat mint az anyag pszichikai, szellemi, nem-anyagi képmása, elválaszthatatlan az anyagtól, „beágyazott” az anyagba, az anyagból ered, anyagi formát ölt és az emberi anyagi munkatevékenységen keresztül módosítja az anyagot; nem jelent egyebet, mint azt, hogy a tudat csak az anyag *viszonyában* létezik.

A mai marxista—leninista filozófiai irodalomban nem az a hiba, hogy az anyagi és szellemi dolgok „két soráról” beszélnek, hanem az a hiányosság áll fenn, hogy nincs kellőképpen kidolgozva a tudatnak mind szélességben, mind mélységben történelmileg változó visszahatása az anyagi világra. Sipos elvtárs észreveszi ezt a hiányosságot, de ezeket saját koncepciójának szemszögéből kifogásolja és saját felfogásának igazolására próbálja felhasználni. Sztálin „Anarchizmus vagy szocializmus?” című művében nem hiba az, hogy „egyugyanazon természet két *különböző* (kiem. G. J.) formájáról” beszél, „egységes és oszthatatlan természet” — „anyagi és eszmei formájáról”. Abban igaz van Sipos elvtársnak, hogy Sztálin említett művének *egyetlen félmondatában* dualista színezetű a monizmus megfogalmazása, amit Sipos elvtárs is idéz: „... a monizmus *egyetlen elvből* — az anyagi és eszmei formával bíró természetből vagy létből indul ki...”¹⁰⁰. Sipos elvtárs ebben a félmondatban jelöli meg a marxista irodalomban található „metafizikus”, „dualista” torzítás „közvetlen elméleti forrását”¹⁰¹. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyja, hogy Sztálin ugyanazon az oldalon többször helyesen fogalmazza meg a marxista monizmus lényegét. Sipos elvtárs súlyos elvi hibába esik, amikor a világ anyagi egységét az anyag-tudat anyagon belüli azonosságának, egységének kérdésévé változtatja.

A világ anyagi egysége azt jelenti, hogy az anyag és tudat egységben állnak, és ennek az egységnek az *alapja* az anyag. Az anyag-tudat marxista értelemben vett egysége nem azt jelenti, hogy a tudat anyag, hanem azt, hogy a tudat az anyag *terméke*, hogy a tudat létrejöttében és létében elválaszthatatlan az anyagtól, hogy a tudat *tartalmilag* azonos az anyaggal annyiban, hogy *szubjektív, szellemi formában* az anyagot tükrözi, hogy végső soron semmi más nincs a tudatban, mint ami a tőle független realitásban. Engels ebben az értelemben — tehát ha Sipos elvtárs terminológiáját használjuk — *éppen* ismeretelméleti értelemben beszél az anyag-tudat „*azonosságáról*” (és nem „*lételméletileg*”), és ezen nem ért semmi egyebet, mint azt, hogy a tudat tartalma az objektív, anyagi realitásnak megfelel.¹⁰²

*

⁹⁹ Lenin : Materializmus és empiriokriticizmus. Id. kiad. 246. o.

¹⁰⁰ Sztálin Művei, 1. köt. Szikra, 1949. 334. és 343—44. o.

¹⁰¹ Sipos J., 456. o.

¹⁰² Engels : Ludwig Feuerbach . . . M-E. Vál. Műv. II. köt. Szikra, 1949. 365. o.

Sipos elvtárs álláspontját — mint arra rámutattam — a vulgármaterializmus és a marxizmus összekeverése, összeegyeztetése jellemzi. Összekeveri és elrelativizálja a XVIII. századi polgári materializmus és a marxista materializmus minőségi különbségét az adott kérdésekben. Ebből az álláspontból kiindulva harcol a marxista filozófia állítólagos dualista hibái ellen, s eközben a dialektikát eklekticizmussal cseréli fel; a hamis azonosítások és téves megkülönböztetések egész sorát követi el. A polémiát úgy folytatja, hogy a helyes marxista állásfoglalást kifejező részeket idézi a mai marxista irodalomból az anyag és tudat elvi különbségére vonatkozóan, és figyelmen kívül hagyja azokat, ahol a tudat anyagi eredetét, az anyagtól való elválaszthatatlanságát és az anyag által való meghatározottságát, — tehát egységét tárgyalják. A klasszikusoktól pedig a tudat anyagi eredetét emeli ki és értelmezi át saját álláspontjának megfelelően.

Következetesnek feltüntetett álláspontja kialakításában úttörőnek tekinti Sz. L. Rubinstein álláspontját. Azonban abból, amit Rubinsteinből idéz és ahogyan álláspontját jellemzi, az derül ki, hogy az itt tárgyalt főkérdésben álláspontja ellentétes Sipos elvtárs felfogásával, amit Sipos elvtárs mint következetlenséget kifogásolt. Teljesen érthetetlen tehát, hogy minek alapján nevezi Rubinstein álláspontját felfogása úttörőjének. Rubinstein álláspontja megegyezik a marxizmus—leninizmus klasszikusainak álláspontjával, de mivel a klasszikusokat felületesen kezeli, Rubinstein álláspontját is felületesen és önkényesen értelmezi. Mivel Rubinstein álláspontja a legfőbb kérdésben nem azonos, még csak nem is közeledik Sipos elvtárs álláspontjához, ezért — és mert munkásságának jellemzése és értékelése külön írást igényel — részletesebben nem foglalkozom vele. Álláspontja előkészítőjének nevezi V. P. Tugarinov, a tárgyalt kérdésben elfoglalt álláspontját is. Tugarinov álláspontja az anyag-tudat különbségére vonatkozóan sok szempontból azonos Sipos elvtárs álláspontjával, csak sokkal ingadozóbb. Az egyik mondatban arról van szó, hogy „A tudat... az érzetek, gondolatok, érzések és eszmék összessége. Az eszmei mindig az anyagi tükrözése”. Idézi helyeslőleg I. V. Sztálint, hogy „a tudat a lét formája”, de nem anyag, és Lenint, hogy „a tudat is »valóságos«, azaz létezik”, a másik mondatban pedig arról ír, hogy a tudatnak „csak ontológiai vonatkozásban van léte... Ismeretelméleti szempontból... nem tartozik bele a lét fogalmába”. Most a kérdés az, hogy létezik-e vagy sem? Vagy talán a lét fogalmába nem tartozni megenged még valamilyen létezés számára? Ontológiailag a tudat „a valóság valóságos jelensége”, ismeretelméletileg „a lét tükrözője”. Nem tudni, hogy „a valóság valóságos jelensége” itt anyagot jelent-e vagy sem, mert a lét és anyag fogalmát előzőleg csak annyiban különítette el, hogy az „anyag fogalma... mélyebb, tartalmasabb, mint a lét fogalma”. A másik esetben, egyrészt arról van szó, hogy a tudat „az anyagi jellegű neurodinamikus folyamat... eredménye”, hogy „lehetően nem látni a folyamat és a folyamat eredménye, terméke közötti különbséget”; és utána pedig arról, hogy „A mondottakból világosan következik, hogy a tudat nem »egyszerűen« csak objektív és nem »egyszerűen« csak szubjektív, hanem az objektív és szubjektív egysége. A primátusság, az elsőbbség ebben az egységben az objektívet illeti meg.”¹⁰³ A mondottakból ez egyáltalán nem következik.

¹⁰³ Voproszi Filozofii. 1958. 1. sz. 16—18. o.

Tufgarinov álláspontja abban tér el Sipos elvtárs álláspontjától, hogy elveti azt, hogy a tudat objektív oldala azonos lenne valamilyen módon is a „tudati jelenségek alapjául szolgáló fiziológiai” folyamatokkal. Ugyanakkor ezt a „felsőbb idegműködést” is, mint a tudatot, egyaránt objektívnek és szubjektívnek tartja. Ez az álláspont az objektív és szubjektív különbségét elvileg elrelativizálja.

Ezzel az állásponttal kapcsolatban Georg Klaus: Jezsuiták, isten, anyag c. könyvét is meg kell említeni. Klaus szerint „Helyes az a megállapítás — Dietzgennel ellentétben —, hogy a tudat, a szellem vagy a gondolat nem anyag... se nem az anyag meghatározott formája...”, hanem „... az anyag meghatározott mozgásformájának tulajdonsága...” még pedig... „különleges tulajdonsága. Az anyagnak vagy az anyag egy részének összes tulajdonságai természetesen *anyagiak*”. Indoklás: „Ez egyszerűen az alany és állítmány nyelvtani viszonyából következik”, „A logika törvényei tehát arra készítetnek bennünket, hogy a tudatot anyagnak tekintsük, mert különben értelmét veszti az az állítás, hogy a szellem, a gondolkodás stb. az anyag különösen magasrendűen szervezett tulajdonsága. Itt persze egy és ugyanazon dolog két különböző meghatározásáról van szó, ... egyszer a filozófia alapkérdésének meghatározásáról...”, amelyben „... az anyagnak és a tudatnak szemben kell állni...”, „másszor pedig a tudatnak a világ anyagi rendszerében elfoglalt helye meghatározásáról...”, melyben „... az anyag és a tudat elválaszthatatlanul egybekapcsol, és nem választható el egymástól... Az egyik állítás kizárólag az ismeretelméletre vonatkozik, a másik ellenben az ontológiára. Ezért a két állítás teljes egészében összefér egymással”.¹⁰⁴

A probléma mindkét esetben tulajdonképpen lényegében ugyanaz, ami Sipos elvtársnál, csak kevésbé kimondottan megfogalmazva, így itt külön elemzés és bírálat tárgyát ezek az álláspontok nem képezik, pusztán az álláspontok megközelítő azonosságára való rámutatás céljából kerültek megemlítésre.

Mindkét álláspont — különösen G. Klaus álláspontja — azt az Engels által a tudatra vonatkozóan világosan feltett két kérdést, hogy mi a tudat és honnan származik, — a tudat jellegére és eredetére, az anyaggal való kapcsolataira vonatkozó kérdések viszonyát véti és torzítja el. Kitérítik a tudat *mibenlétére* vonatkozó kérdést oly módon, hogy belefoglalják — így vagy úgy — a másik kérdésre vonatkozó problémákat is. Így a tudat *mibenlétére* adandó válasz szükségképpen kettős — és elvileg (nemcsak logikailag) súlyos ellentmondáshoz vezet — anyagi is, meg nem is. Az ellentmondást fel kell oldani, mert súlyosan érinti a filozófia alapvető kérdését, az anyag fogalmát, az ismeretelméleti alapproblémákat, a világ egységét, a marxista filozófia rendszertani problémáit. A feloldás módja a bírált álláspontoknál az, hogy a *tudat mibenlétének*, a tudatnak, kettős vonatkozása van: ontológiai és gnoszeológiai. Az egyik vonatkozásban a tudat anyagi vagy anyag, a másik vonatkozásban nem. Véleményem szerint ez súlyos elvi következményekkel járó elkomplikálása annak a világos marxista álláspontnak, amit Engels is megfogalmaz: a tudat *eredetére* nézve, „honnan valóságára” nézve anyagi, ami azt jelenti, hogy az anyagból lett, attól elválaszthatatlan, arra visszahatva anyagivá lesz, *mibenlétére* vonatkozóan az anyag szubjektív, szellemi képmása az anyagnak.

¹⁰⁴ Georg Klaus : Jezsuiták, isten, anyag. Kossuth, 1960. 173—176. o.

A szó filozófiai értelmében arra a kérdésre, hogy *mi* a tudat, csak az utóbbit lehet válaszolni *minden vonatkozásban*, és hogy anyagi, az *minden vonatkozásban* csak a tudat eredetére vonatkozó kérdésre válaszolható.

*

Azt tekintetem elsősorban feladatommak, hogy rámutassak arra az ellentétre, ami Sipos elvtárs álláspontja és a marxizmus klasszikusainak álláspontja között fennáll. Ezért csak a legfőbb elvi problémákkal foglalkoztam és azokkal is ebből a szempontból. Úgy gondolom, hogy erre azért van ma általában is szükség, mert az anyag-tudat viszonyát illetően még számos szaktudományos részkérdés megoldatlan; és ebből kiindulva többen átértelmezik, problematikussá igyekeznek tenni a tudományos következetességgel tisztázott általános *elvi* álláspontot is. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy itt nincsenek elvileg tisztázandó *részkérdések*, amelyek csak a fiziológusok, pszichológusok, filozófusok stb. közös munkájával oldhatók meg.

Gondi József